

УДК 631.002.6 : 167.1 (477)

*Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України, директор*

*П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України, радник при дирекції*

*В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,*

*заступник директора з наукової та інноваційної роботи,
завідувач відділення організації виробництва і земельних відносин,*

завідувач відділу форм господарювання

*М.М. ФЕДОРОВ, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,*

завідувач відділу земельних відносин

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

Результати і проблеми реформування сільського господарства України

Постановка проблеми. В Україні здійснено реформування сільського господарства із створенням господарських структур ринкового спрямування, побудованих на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальними, колективними і сімейними формами організації праці. Водночас у процесі розвитку аграрного сектору економіки країни виникає ряд проблем щодо ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, орендних земельних відносин, міжгалузевих економічних відносин, цінних та фінансово-кредитних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади реформування аграрного сектору економіки країни розроблено в Національному науковому центрі „Інститут аграрної економіки”, імплементовано в ряд нормативно-правових актів та висвітлено в наукових працях П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова, Ю.О. Лупенка, П.І. Гайдучього.

Мета статті – проаналізувати теоретико-методологічні положення щодо реформування аграрного сектору економіки, результати практичного його здійснення та висвітлити проблеми, що виникли в процесі формування й розвитку ринкових відносин у сільському господарстві.

Виклад основних результатів дослідження. Основи реформування економіки країни в напрямі приватизації в промисловості закладені прийнятим Верховним Советом СРСР Законом СРСР „Основы законодательства Союза ССР и союзных республик об аренде” (23.11.1989 року) [1], яким передбачено, що: „Аренда допускается во всех отраслях народного хозяйства и может применяться в отношении имущества всех форм и видов собственности. В аренду могут быть переданы: а) земля и другие природные ресурсы; б) предприятия (объединения), организации, структурные единицы объединений, производства, цехи, иные подразделения предприятий, организаций как единые имущественные комплексы производственных фондов и других ценностей; в) отдельные здания, сооружения, оборудование, транспортные средства, инвентарь, инструмент, другие материальные ценности” (статья 3) і що: „арендатор может полностью или частично выкупить арендованное имущество ... . После выкупа арендованного имущества арендное предприятие по решению его трудового коллектива может быть преобразовано в коллективное предприятие, кооператив, акционерное общество или иной вид предприятия, действующего на основе коллективной собственности (статья 10)”.

Реальна приватизація в промисловості розпочалася в Україні після проголошення 16.07.1990 року державного суверенітету України [2], прийняття 03.08.1990 року концепції переходу України до ринкової економіки [3]. Посилілася вона після прийняття Законів України: „Про підприємництво” (7.02.1991 року) [7], „Про підприємства в Україні” (27.03.1991 року) [8], „Про господарські товариства” (27.09.1991 року) [9].

Здійснювалася оренда промислових підприємств із наступним їх викупом. Фабрики і заводи почали викупуватися їхніми працівниками, чим скористалися керівники підприємств із переробки сільськогосподарської продукції та інших підприємств промисловості, а селянина залишили за межами цього процесу.

У результаті проведеного в Інституті аналізу недоліків одержавленого сільського господарства, вивчення багаторічної зарубіжної

практики його ведення в ринкових умовах було опрацьовано наукові засади ведення галузі на основі приватної власності на засоби виробництва, включаючи землю, й розвитку різних форм господарювання. Ще у 1990 році нами обґрунтовано положення до Земельного кодексу України щодо врегулювання земельних відносин на селі. Було внесено пропозиції: „наблизити власність на землю безпосередньо до виробника; надати самостійності і незалежності громадянину через відродження стратегічного господаря на землі на основі запровадження приватної власності на землю, розвитку на рівноправній основі сільськогосподарських підприємств, господарств населення та фермерських господарств” [4].

Отже, були науково обґрунтовані напрями і механізми здійснення земельної й аграрної реформ на селі, що вимагало необхідності зміни форми власності на землю через роздержавлення та приватизацію. На початковому етапі запропоновано змінити державну форму власності на колективну. Виходячи з цього, Верховною Радою України прийнято Постанову “Про земельну реформу” (18.12.1990 року) [5], якою всі землі України оголошено об’єктом земельної реформи. Земельним кодексом України (18.12.1990 року) [6] визначено правовий режим передачі земель у довічне успадковуване володіння громадянам і постійне володіння сільськогосподарським підприємствам, установам та організаціям. З цього, по суті, почалися аграрні перетворення на селі.

Передача громадянам земель у довічне успадковуване володіння стала передумовою запровадження приватної власності на землю. Враховуючи те, що за часів колективізації сільського господарства землі громадян були усупільнені безплатно, внесено пропозицію здійснити передачу (повернення) їх громадянам України також безплатно [12].

У 1990-1991 роках довелося готувати проект Закону України "Про селянське (фермерське) господарство", який розглядався на вченій раді Інституту, де вперше в Україні знайшла відображення категорія приватної власності на землю. Було багато сумнівів щодо її запровадження, проте в цілому науковці підтримали цей проект. Закон прийнято Верховною Радою 20.12.1991 року [10].

Ним уперше врегульовано, що „земельні ділянки громадянам України для ведення селянського (фермерського) господарства передаються у приватну власність і надаються в користування” (стаття 4). Приватна власність на землю підтверджена Законом України “Про форми власності на землю” (30.01.1992 року) [11], яким встановлено, що „власність на землю має такі форми: державна, колективна і приватна”. Невдовзі, 13.03.1992 року Верховна Рада України прийняла нову редакцію Земельного кодексу України [13], яким передбачено державну, колективну та приватну власність на землю. Отже, було розпочато формування фермерських господарств – нового господарського укладу на селі, за якого багато країн світу, завдяки належній всебічній увазі до нього, досягли перевиробництва продукції. Після прийняття Законів України “Про приватизацію майна державних підприємств” (04.03.1992 року) [14], “Про оренду майна державних підприємств та організацій” (10.04.1992 року) [15] процес приватизації промислових підприємств посилювався. Постало питання про способи реалізації права приватної власності на землю. В Інституті було підготовлено проект Декрету Кабінету Міністрів України “Про приватизацію земельних ділянок”, який був підписаний 26.12.1992 року [16]. Декретом передбачено „... передачу протягом 1993 року у приватну власність громадянам України земельних ділянок, наданих їм для ведення особистих підсобних господарств і присадибних ділянок”.

У цілому в той час було підготовлено 13 проектів законів України, прийнятих Верховною Радою України, 38 пропозицій урядовим структурам щодо подальшого реформування сільського господарства. Підготовлено пропозиції щодо забезпечення фермерів земельними ділянками [12], у 1993 році видано “Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств” у 2-х томах [17], наукове видання “Власність у сільському господарстві” [18] та монографію “Розвиток форм господарювання” [19], у якій викладено наукові підходи щодо розвитку земельних відносин і форм господарювання, вдосконалення міжгалузевих економічних відносин.

Усього з цієї проблематики опубліковано 68 наукових праць. Таким чином, пропозиції науковців Інституту з організаційних питань реформування аграрного сектору економіки України втілено у життя.

Реалізацію основних наукових положень щодо формування аграрної політики започатковано у підготовленому нами проекті й підписаному Президентом України (10.11.1994 року) Указі “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” [20]. Указом передбачено: безплатну передачу земель у колективну та приватну власність для виробництва сільськогосподарської продукції, виходячи з того, що земля має належати тим, хто її обробляє; поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї), без виділення їх у натурі, й видачу документа – сертифіката на право приватної власності на земельну частку (пай); право розпорядження земельною часткою (паєм) і безперешкодного виходу члена колективного сільськогосподарського підприємства зі своєю земельною часткою (паєм) та виділення її в натурі з видачею державного акта на право приватної власності на землю з відповідними правами розпорядження земельною ділянкою без зміни її цільового призначення. Конкретний порядок паювання земель було встановлено Указом Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” (08.08.1995 року) [21]. Опрацьовано методологічні та методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь [22, 23], Постановою Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 року затверджено методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів [24]. Опрацьовано порядок грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [26]. За цією методикою здійснено грошову оцінку сільськогосподарських угідь і ріллі в Україні та її регіонах, яка використана при проведенні паювання земель.

З метою запровадження на практиці законодавчих напрацювань підготовлено й видано: у 1997 року “Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підпри-

емств” [28], у 1999-му – “Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва” (посібник у питаннях і відповідях) [31], які адресно направили кожному сільськогосподарському підприємству. Тим самим було створено умови для реформування сільськогосподарських підприємств на основі приватної власності на землю у поєднанні з колективною формою організації праці. Формування нових господарських структур ринкового спрямування передбачалося без порушення цілісності земельних комплексів через оренду земельних масивів (земельних часток (паїв)). Пропозиції з цього приводу вносилися Президентові України. Було підготовлено проект Указу Президента України “Про оренду землі” (23.04. 1997 року) [29]. Прийнятим указом, крім оренди земельних ділянок, передбачалася також оренда земельних часток (паїв), що відкривало шлях до формування господарських структур ринкового спрямування. Проте прийнятим Законом України “Про оренду землі” (6.10.1998 року) [30] цю норму не було підтверджено, що, по суті, зупинило процес створення сільськогосподарських підприємств ринкового типу на основі оренди земельних часток (паїв).

Особливо активізувалося реформування аграрного сектору після президентських виборів у 1999 році. В Інституті підготували проект Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки”, який підписав Президент України Леонід Данилович Кучма 3 грудня 1999 року [32]. Крім урегулювання питання оренди земельних часток (паїв), указом передбачалося провести протягом грудня 1999 – квітня 2000 року реформування колективних сільськогосподарських підприємств на засадах поєднання приватної власності на землю та майно з колективними формами організації праці, за яких приватний підприємець бере в оренду земельні ділянки, земельні частки (паї), а

також майно їхніх власників, організовує виробництво, залучаючи до праці власників землі та майна, сплачує їм орендну плату і розраховується за виконані роботи.

У жовтні 2001 року Верховна Рада прийняла нову редакцію Земельного кодексу України [33], в якому імплементовано всі положення Указів Президента України щодо реформування земельних відносин у нашій державі. З’явилась упевненість у створенні надійного правового, організаційного та економічного середовища для реалізації громадянами прав власності на землю; освоєння механізму економічного й правового регулювання земельних відносин через оренду земельних часток (паїв) і земельних ділянок, запровадження порядку включення вартості землі до складу виробничого капіталу всіма суб’єктами підприємницької діяльності.

Отже, в організаційній частині аграрної реформи зроблено багато: запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення земель із передачею їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам та громадянам; розпайовано землі колективних сільськогосподарських підприємств між працівниками і пенсіонерами з їх числа, створено сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, працюють понад 40 тисяч фермерських господарств, розвиваються господарства населення й особисті селянські господарства відповідно до Закону України “Про особисте селянське господарство” (15.05.2003 року) [35].

Аналіз ходу реформування аграрного сектору економіки з визначенням напрямів його удосконалення висвітлювався у монографіях [36, 42], на Всеукраїнському конгресі вчених економістів-аграрників (2010 р.) і в опублікованих в окремих виданнях, статтях у журналах, у тому числі “Економіка АПК” [37-55].

Кількість господарських структур ринкового типу, їх землекористування в цілому та середній розмір кожного наведено у таблиці 1.

1. Кількість сільськогосподарських формувань в Україні та їх землекористування у 2012 році

Форми господарювання	Кількість підприємств, тис.	Площа сільськогосподарських угідь, млн га (на початок року)	%	Середній розмір 1 господарства, га
Усі категорії господарств		37,2	100,0	
Сільськогосподарські підприємства разом із фермерськими	42,3	21,2	57,1	501,9

у т.ч.: сільськогосподарські підприємства (без фермерських)	8,3	16,8	45,2	2026,5
фермерські господарства (усі)	34,0	4,4	11,8	129,2
з них: за ф-50 с.г. (великі)	0,9	1,7	4,5	1979,2
малі й середні (ф. 2 ферм.)	33,1	2,7	7,3	81,8
Господарства населення –всього	17022,7	16,0	42,9	0,9

Джерело: Дані Держстату України і власні розрахунки.

Усі категорії господарств України використовують 37,2 млн га сільськогосподарських угідь. З них 21,2 млн га, або 57,1 %, користується 42,3 тис. сільськогосподарських підприємств (разом із фермерськими), у т.ч. 4,4 млн га (11,8 %) – 34 тис. фермерських

господарств, 16,0 млн га (42 9 %) – користуються 17 млн домогосподарств населення.

Реформування аграрного сектору дало позитивні результати. Забезпечено приріст виробництва сільськогосподарської продукції (табл.2).

2. Виробництво валової продукції в Україні на 100 га сільськогосподарських угідь за категоріями господарств, тис. грн

Рік	Продукція сільського господарства		У тому числі продукція			
	усі категорії господарств	у т.ч. сільськогосподарські підприємства	рослинництва		тваринництва	
			усі категорії господарств	у т.ч. сільськогосподарські підприємства	усі категорії господарств	у т.ч. сільськогосподарські підприємства
1990	681	512	350	303	330	209
2000	370,7	168,1	227,9	132,7	142,8	35,4
2011	629,4	570,1	437,5	433,9	191,9	136,2
до 1990, %	92,4	111,3	125,0	143,2	58,2	65,2
до 2000, %	169,8	339,1	192,0	327,0	134,4	384,7
2012	601,5	535,1	402,1	388,6	199,4	146,5
до 1990, %	88,3	104,5	114,9	128,3	60,4	70,1
до 2000, %	162,3	318,3	176,4	292,8	139,6	413,8
2013	683,6	640,9	474,7	482,7	208,9	158,2
до 1990, %	100,4	125,2	135,6	159,3	63,3	75,7
до 2000, %	184,4	381,3	208,3	363,8	146,3	446,9

Джерело: Дані Держстату України і власні розрахунки.

У 2013 році проти 2000-го обсяг виробництва валової продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь збільшено на 84,4%, у тому числі рослинництва – у 2,1 рази й тваринництва – на 46,3%, а в сільськогосподарських підприємствах зростання відбулося – відповідно у 3,8; 3,6 і 4,5 рази. Новостворені сільськогос-

подарські підприємства ринкового спрямування у 2013 році перевершили показники 1990 року по виробництву валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь на 25,2%, а продукції рослинництва – на 59,3%.

Підвищилася в них ефективність виробництва (табл. 3).

3. Ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	1990 р.	1999 р.	2011 р.	2012 р.
Прибуток, млрд грн ¹⁾	5,5	-2,5	19,9	20,2
у т.ч.: рослинництва	6,3	0,4	17,3	17,0
тваринництва	-0,8	-2,9	2,6	3,2
Рівень рентабельності, %	20,9	-22,1	27	20,5
у т.ч.: рослинництва	91,1	8	32,3	22,3
тваринництва	-4,1	-46,6	13	14,3

¹⁾ 1990 р. – у карбованцях

Джерело: Дані Держстату України.

Якщо у 1990 році в колгоспах і радгоспах України без дотацій рівень рентабельності продукції рослинництва й тваринництва

становив 20,9%, то у 2011 та 2012 роках він зріс у формуваннях ринкового типу – відповідно до 27 і 20,5 %, у тому числі рослинни-

цтва – до 32,3 й 22,3 %. Тваринництво із збиткового (-4,1%) стало прибутковим – 13,0 і 14,3 % рентабельності. Продуктивність праці, яка вимірюється виробництвом валової продукції на середньорічного працівника, зросла у 3,2 раза, а в тваринництві – у 4,2 раза.

Проте у процесі створення організаційних форм господарювання в аграрному секторі на практиці виникли окремі неузгодженості:

- у 1995–1999 роках зволікання зі створенням нових господарських структур ринкового спрямування, що призвело до втрати управління сільськогосподарськими формуваннями, контролю за збереженням у них основних засобів виробництва;

- сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай) було визначено як сертифікат на право на земельну частку (пай), що не забезпечувало громадянам юридичного права приватної власності, внаслідок чого виникла потреба обміну сертифікатів на державні акти. А це викликало суцільну заміну документа та призвело до зайвих витрат, а з організаційного погляду заважало формуванню нових господарських структур, що не давало змоги зберегти цілісність земельних масивів у сільськогосподарських підприємствах і створювало технологічні труднощі;

- власники землі, земельних часток (пай) ще не можуть безперешкодно позбавитися від неефективного господаря – орендаря;

- у багатьох сільськогосподарських формуваннях поки що не дотримують організаційних та технологічних умов використання землі;

- не виконуються норми Закону України “Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі” в частині залучення сільськогосподарських товаровиробників до процесів приватизації переробних підприємств із наданням їм 51 % акцій. Це призвело до відсторонення сільськогосподарських виробників від управління переробкою виробленої ними сировини, до того, що переробні підприємства самі формують ціни на сільськогосподарську продукцію, передану на переробку, й одержують прибутки, а сільськогосподарські виробники несуть збитки, особливо від тваринництва;

- оплата праці в сільському господарстві є значно нижчою, ніж в економіці країни в цілому і промисловості зокрема;

- нові господарі сільськогосподарських підприємств ринкового типу не дотримують положень Указу Президента України щодо виплати орендної плати у розмірі не менше 3 % вартості землі, не завжди розраховуються з орендодавцями в повному обсязі та ще й несвоєчасно.

Здійснюється вона в основному в натуральній формі, причому оцінюють її за цінами, значно вищими ринкових. Орендна плата включається у собівартість продукції та після її реалізації повертається орендареві, який одержує на неї прибуток. Особливо це характерно для агрохолдингів – великих орендарів земель. За всіма правилами взаємовідносин необхідно, щоб власник землі (орендодавець) і її орендар одержували прибуток пропорційно вартості вкладеного у виробництво капіталу (вартості землі, майна, обігових коштів). Отже, прибуток, який формується за рахунок вартості землі, має належати її власнику.

Проте, незважаючи на зазначені неузгодженості, зроблено основне: землю передано селянам у власність, вона збережена від розбазарювання, створено організаційні структури ринкового типу, досягнуто збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення її ефективності.

Що ж стосується економічних умов функціонування сільськогосподарського виробництва, то вони далекі до свого вирішення. Необхідно удосконалити економічний механізм господарювання, за якого усі галузі й сфери діяльності економіки країни мали б однакові економічні умови для відтворення виробництва, тобто на вкладений у виробництво рівновеликий капітал одержували рівновеликі прибутки. Це умови, а результати формуватимуться відповідно до рівня господарювання.

Опонентам аграрної реформи слід нагадати її суть і складові.

По-перше, з організаційного погляду землю повернули у власність селянинові шляхом паювання та йому дано право вибирати форму господарювання: чи працювати самому на власній землі, чи стати фермером,

чи передавати її в оренду господарям великих сільськогосподарських підприємств і там працювати.

Отже, створено три моделі господарських формувань: *перша* – японська і китайська, де селянин господарює на невеликих за розмірами земельних ділянках (до 2 га). Подібними у нас є господарства населення й особисті селянські господарства. Їх можна кваліфікувати представниками дрібного бізнесу; *друга* – європейська, побудована на фермерських господарствах, розміри яких від 10 до 100-150 га. Аналогом таких формувань у нас є фермерські господарства, яких нараховується понад 33,1 тис. із середнім розміром землекористування в межах 100 га; *третья* – американська, де розміри господарств у межах 1-2 тис. га і більше. Таких господарств в Україні налічується 8,3 тис. й обробляють вони понад половину сільськогосподарських угідь України, серед них близько 9 тис. господарств, кожне з яких обробляє в середньому понад 2,5 тис. га, а всього 80 % сільськогосподарських угідь від загальної площі угідь аграрних формувань. По суті, сформовано організаційну структуру товарного виробництва (сільськогосподарські підприємства і фермерські господарства).

По-друге, методологічна спрямованість реформи передбачала, щоб вільний громадянин вільної України був власником землі, мав право вільного вибору сфери своєї діяльності. Чинні закони дозволяють власникам землі вибирати: чи бути фермером, чи вести особисте селянське господарство, чи передавати в оренду землю дбайливому господареві.

По-третьє, ніхто не заперечує організаційних переваг великих господарств. За рахунок ефекту масштабу вони обробляють понад половину сільськогосподарських угідь. Проте мобільніші фермерські та особисті селянські господарства населення, які за рахунок фактора маневреності можуть швидко перебудуватися відповідно до змін ринкових умов. Вони виробляють трудомістку продукцію. Необхідно, щоб ці форми господарювання взаємодоповнювалися й узгоджувалися, а кожен із них виконував свої функції. Їх не слід протиставляти.

По-четверте, упереджено ставитися до розвитку господарств населення, особистих селянських господарств – рівнозначно грішити проти істини. Відомі сталінські податки на кожне дерево, що змусили людей вирубувати сади, які до цього часу ще не відновлено. Хрущовські прожекти, спрямовані на те, щоб селянин, маючи садибу із земельного ділянкою, не утримував худоби, а потребу в молоці та м'ясі задовольняв із колгоспного й радгоспного виробництва продуктів, відкинуті життям. Тому викликає подив прагнення окремих учених і податківців оподатковувати діяльність господарств населення під "гаслом" потреби на пенсійне забезпечення. Слід брати до уваги, що при врахуванні оплати затраченої праці продукція, вироблена в господарствах населення, є збитковою. Немає ніякої економічної підстави оподатковувати збитки. Якщо країні потрібна продукція цих господарств (а вона потрібна), то їх не слід оподатковувати, а навпаки, надати їм державну підтримку, як це робиться в Європейських країнах.

І нині слід подякувати селянам за те, що вони своєю працею у підсобних господарствах без додаткових капітальних вкладень не допустили значного, як у сільськогосподарських підприємствах, спаду виробництва продукції. Самі цифри переконують у їхній доцільності: у 2012 році, використовуючи 42,9 % сільськогосподарських угідь, господарства населення виробили 49,3% валової продукції сільського господарства, з них рослинництва – 45, а тваринництва – 58,2 %. Це – реалії, і з ними треба рахуватися. Проте робити ставку на господарства населення, що вони забезпечать продовольчу безпеку країни, було б неправильно. Населення старіє, засобів механізації його праці вкрай недостатньо. Тому необхідно знайти науково обгрунтовані пропорції розвитку форм господарювання на селі.

Прихильникам великих господарств є де прикласти свої зусилля до ще більшого зростання, адже ці формування в організаційній структурі займають домінуюче становище. Слід навести там порядок із погляду зростання економічного інтересу селян, тоді вони по-іншому подивляться на особисті селянські господарства. Проте без вирішення

цінового фактора це буде проблематично, бо бракує коштів на формування технічної бази, придбання добрив, засобів захисту рослин та ін. Але це вже проблема не земельних відносин, а економічного механізму, передусім цінового.

Не можна ігнорувати у зв'язку з реформуванням сільського господарства питання формування земельних відносин ринкового змісту.

З огляду на економічні умови, що склалися в нашій державі, важливим напрямом у формуванні ринку землі має бути включення її вартості в економічний оборот, визнання її капіталом із тим, щоб нарівні з іншими засобами виробництва вона стала прибуткоутворювальним фактором, що дасть змогу мати кошти для підвищення орендної плати, забезпечення селянам оплати праці на рівні інших галузей, збереження і підвищення родючості ґрунтів, проведення заходів з охорони земель.

За існуючого диспаритету цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, недостатньої ефективності аграрного виробництва запровадження купівлі-продажу землі, земельних часток (паїв) неминуче матиме спекулятивно-тінювий характер, що призведе до швидкого обезземелення більшості селян, сільськогосподарських товаровиробників, які становлять основну частину потенційних продавців земель.

Крім того, значну частину коштів буде спрямовано на купівлю землі, а не на розвиток виробництва. Одержані селянами кошти від продажу землі призведуть до небаченої інфляції й знеціняться. Як наслідок, земля залишиться у покупця, а виручку селянина від її продажу “з’їсть” інфляція. Цього допускати не можна. Тому за нинішньої економічної ситуації запровадження купівлі-продажу земельних ділянок, за винятком тих, що надані для ведення особистого селянського господарства, є передчасним.

На даному етапі цілком влаштовує запровадження ринку (купівлі-продажу) права оренди земельних ділянок і земельних часток (паїв). При цьому власник землі залишається власником. Це сприятиме тому, що землю оброблятиме ефективніший господар.

Потребує удосконалення й кредитна політика, адже залучення кредитних ресурсів новим приватним господарем, який працює на орендованій землі, практично неможливе, оскільки об’єктом застави розпоряджається не орендар, а власник. Тому було б доцільно ввести порядок застави не земельної ділянки, а права оренди земельної ділянки. У разі невиконання зобов’язань перед кредитором орендар втрачає право оренди, яке переходить банківській установі, яка у свою чергу може його передати (продати) іншому, ефективнішому господареві, а право власності залишається за селянином.

Купівлю-продаж як атрибут ринкової економіки слід запроваджувати поступово. Доцільно ввести окремі обмеження як для продавців, так і покупців землі.

Викликають подив положення щодо розвитку ринку земель, які пропонуються у проекті Закону України „Про обіг земель сільськогосподарського призначення” [57].

Обіг земель цим Законом визначається як “суспільні відносини щодо переходу прав на земельні ділянки” (ст. 1).

Передбачено переважне право на придбання земельної ділянки (ст. 11), яке мають:

у перший період строку експозиції (два місяці після оголошення пропозиції щодо продажу земельної ділянки) у такій послідовності: 1 – держава, 2 – територіальна громада, 3 – Державний земельний банк;

у другий період строку експозиції (третій місяць після оголошення): 1 – власники суміжних земельних ділянок, 2 – орендар земельної ділянки.

Застосування таких норм призведе до обезземелення селян і руйнування існуючих господарських структур. Багато власників земельних ділянок продадуть їх у перший період експозиції (за два місяці). Отже, земельні ділянки сконцентруються у власності держави, територіальної громади й державного земельного банку, що має значні виробничі недоліки. По-перше, певний час (рік, два, три і більше) вони не зможуть створити господарські структури, що призведе до спаду виробництва, як це було в Україні з 1995 по 1999 рік після паювання земель та передачі у власність земельних ділянок (зе-

мельних часток (паїв). Власники земель були, а господарських структур не створено. Як наслідок, у 1999 році виробництво валової продукції сільського господарства в існуючих господарствах зменшилося в 1,4 раза проти 1994 року. Позитивні зрушення сталися після створення господарських структур ринкового типу відповідно до грудневого 1999 року Указу Президента України [32] – воно зросло у 2012 році в 1,6 раза проти 1999 року.

Не слід повторювати помилки минулого, які тоді були виправлені Президентом України в Указі від 3 грудня 1999 року. А як бути із ситуацією, що складається навколо обговорюваного проекту Закону України „Про обіг земель сільськогосподарського призначення”? Має бути єдина відповідь: не приймати такого Закону. Це – по-перше.

По-друге, якщо власники земельних ділянок, що знаходяться в оренді в існуючих ефективно працюючих сільськогосподарських підприємств ринкового типу, продадуть свої ділянки державі, територіальним громадам і Державному земельному банку, то ці суб'єкти господарювання розпадуться, тому що придбати земельну ділянку вони можуть у другий період експозиції, але їх уже розкуплять у перший період.

По-третє, продавши земельну ділянку, власник придбати іншу не зможе, бо переважне право мають держава, територіальні громади й Державний земельний банк.

Таким чином, станеться обезземелення селян, розпадуться існуючі господарські структури, які нині ефективно працюють на орендованих землях, а сільське господарство в цілому занепадатиме. Тому приймати такий Закон України немає доцільності ні з організаційного, ні з економічного погляду.

На завершення варто звернути увагу на те, що будь-яка власність або раціональна господарська структура не зможе ефективно працювати без надійного економічного механізму господарювання, до якого належать ціна, кредит, податки.

На жаль, у період реформування та й тепер ні ціновий, ні кредитний, ні податковий механізми не сприяють розвитку сільського господарства.

Низькі ціни на продукцію галузі, особливо тваринництва, які не відповідають вартості виробленої продукції, й високі ціни на товари, роботи і послуги, що споживає сільське господарство, призвели до втрати його купівельної спроможності для придбання матеріально-технічних ресурсів, необхідних для розширеного відтворення виробництва. За 1991-2013 роки склався більше ніж восьмикратний диспаритет цін на сільськогосподарську та продукцію промисловості, яка надходить до села, що призвело до втрати сільським господарством за цей період понад трильйон гривень доходу.

Ось у чому криється головна причина недостатнього розвитку сільського господарства, а не в тому, що в результаті реформи селянин став власником землі. Спад виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах розпочався з 1991 року, ще задовго до паювання (у 1995-1996 рр.) землі. Отже, ні паювання, ні створення власника на землі, як це повторюють антиреформаторські сили, є причиною спаду, а зниження заінтересованості сільськогосподарського товаровиробника через спад цін на продукцію, які не відповідають її вартості й не завжди відшкодовують навіть витрати на виробництво. Це підтверджується результатами роботи сільськогосподарських підприємств у 2013 році – знизилася ціна, зменшилися прибутки.

Слід зазначити, що приросту валової продукції сприяє виважена цінова політика. Проте темпи приросту виробництва надто низькі. І якщо ця тенденція збережеться, то в подальші роки вони загальмуються.

Ринкові ціни на сільськогосподарську продукцію значно нижчі порівняно з тими, які склалися в середньому в економіці, й тим більше в окремих сферах, що унеможливує відшкодування витрат та належний вихід аграрного сектору як на внутрішній, так і зовнішній продовольчий ринки. Держава має забезпечити однакові умови господарювання для всіх галузей національного господарства за допомогою показника норми прибутку (рівня дохідності авансованого у виробництво капіталу, включаючи вартість землі). Тільки доведенням ринкової ціни за допомогою показника норми прибут-

ку до рівня ціни виробництва, яка відшкодує витрати й забезпечує прибуток, необхідний для розширеного відтворення виробництва, можна вести в галузі відтворювальний процес на розширеній основі. За нашими розрахунками, норма прибутку має бути в межах 13–15 % [43, 56]. І це треба запроваджувати саме тепер за допомогою встановлення мінімальних цін, квот, субсидій на ті види продукції, які визначають продовольчу безпеку держави, соціальні умови життя та праці, особливо на селі.

Кошти для цього слід вишукувати при рості обсягів виробництва продукції, зниженні її собівартості в економіці країни. Важливо усвідомити, що аграрний тремб, який утворюється через згортання виробництва сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької, призведе до паралічу також промисловості, яка виробляє матеріально-технічні ресурси та переробляє сільськогосподарську сировину, і транспорту (не буде що перевозити), й банків (не буде кого обслуговувати) і т.д. Адже гривня виробленої продукції сільського господарства дає можливість виробляти в межах 10 гривень продукції у машинобудівній, переробній та інших сферах промисловості, будівництві, торгівлі.

Можливості розв'язання проблеми у нас є. Необхідно вирівняти міжгалузеві економічні відносини, за яких створюються взаємовигідні умови забезпечення одержання рівновеликих прибутків на вкладений у виробництво рівновеликий капітал, включаючи вартість землі. Ціна на продукцію має відшкодувати витрати й забезпечувати прибуток за визначеною нами нормою у 13-15 % на авансований у виробництво основний і оборотний капітал, включаючи вартість землі, за формулою [38, 50, 51]:

$$Ц = C_n + K_m \times (V_{oz} \times K_{ooz} + V_{of} \times K_{oof} + V_z \times K_{ooz}), \quad (1)$$

де Ц – нормативна ціна 1 т сільськогосподарської продукції, грн;

C_n – нормативна собівартість продукції (при цьому рівень оплати праці встановлюється на рівні галузей економіки країни, включається орендна плата за землю і майно);

K_m – коефіцієнт середньої по країні норми прибутку;

V_{oz} – середньорічна вартість основних засобів, що беруть участь у виробництві 1 т продукції, грн;

K_{ooz} – коефіцієнт оборотності основних засобів (визначається діленням тривалості терміну використання в днях (місяцях) на кількість днів (місяців) у році);

V_{of} – середньорічна вартість оборотних фондів, витрачених на виробництво 1 т продукції (повна собівартість без амортизації та орендної плати);

K_{oof} – коефіцієнт оборотності оборотних фондів за рік (визначається по основних елементах витрат діленням оборотних фондів (у днях, місяцях) на кількість (днів, місяців) у календарному році);

V_z – грошова оцінка 1 га ріллі з розрахунку на 1 т продукції, грн.

Лише за таких умов можливе стабільне й прибуткове ведення сільського господарства, розв'язання проблеми харчування та продовольчої безпеки в країні. Для цього потрібне державне втручання. Не можна на самоплив пускати цінову політику. Слід дотримуватися закону вартості, запобігати впливу як монополій, так і окремих бізнесових структур. Цінова вакханалія призведе до політичної.

Покладатися на забезпечення продовольством населення України за рахунок імпорту продуктів – гріх від Бога. Україна на своїх родючих землях може забезпечити виробництво продукції значно більше від внутрішньої потреби, решта – це експортний потенціал. Світ потребує продовольства, й Україна може взяти посильну участь у розв'язанні даної проблеми.

Усі ці проблеми нами постійно ставилися для обговорення, в т.ч. на сторінках журналу “Економіка АПК”. Нині, в умовах децентралізації влади, вони повинні стати ще більш значальнішими, аж до нового розв'язання в інтересах розвитку АПК та економіки країни в цілому.

Висновки. З огляду на пройдений шлях реформування аграрного сектору України і спираючись на оцінку селян, можна зробити такі висновки:

земельна й аграрна реформи як складові економічної реформи України були теоретично дослідженими, науково обґрунтованими.

ними, нормативно врегульованими, практично запровадженими та результативними;

у 2013 році проти дореформного 2000-го обсяг виробництва валової продукції сільськогосподарства на 100 га сільськогосподарських угідь збільшено на 84 %, у тому числі рослинництва – у 2,1 рази і тваринництва – на 46,3 %, а в сільськогосподарських підприємствах відповідно у 3,8; 3,6 і 4,5 рази. Значні прирости виробництва спостерігаються у сформованих сільськогосподарських підприємствах ринкового спрямування. У 2013 році вони перевершили показники 1990 року, виробивши валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь на 25,2 % більше, а продукції рослинництва – на 59,3 %. У 2008 році виробництво зерна досягло 53,3 млн т, у 2011-му – 56,7, а в 2013 році – 63 проти 51 млн т у 1990 році. Підвищилась ефективність виробництва. У 2012 році рівень рентабельності реалізованої продукції в сільськогосподарських підприємствах становив 20,5 %, у тому числі рослинництва – 22,3, тваринництва – 14,3 %;

в Україні на основі аналізу світової практики земельних реформ і специфіки вітчизняних умов було відпрацьовано власну модель реформування земельних відносин та аграрного сектору;

збулися віковічні прагнення селян. Вони стали власниками землі та майна. Земля збережена за селянином. А якби не так, то вона

опинилася б у власності невеликої кількості господарів, як це сталося з об'єктами промисловості;

селяни-власники земельних часток (паїв) соціально захищені своєю власністю. За рахунок орендної плати за передані в оренду землю й майно вони мають постійні додаткові доходи у вигляді орендної плати, що є значною підмогою у зростанні їхнього добробуту. Проведене підвищення нормативної грошової оцінки земель дасть змогу збільшити доходи селян від оренди землі;

створена багатуукладність виробництва на селі. Замість домінуючої колгоспно-радгоспної системи функціонують різні форми господарювання, які ґрунтуються на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною і колективною формами організації праці. Створено господарські структури, які можна віднести до дрібного, середнього й великого бізнесу.

Таким чином, з організаційної точки зору аграрна реформа забезпечила збільшення виробництва продукції і зростання його ефективності. Вирішення питань удосконалення механізму цінового, податкового і фінансово-кредитного механізму та міжгалузевих економічних відносин дасть поштовх подальшому розвитку агропромислового виробництва, вирішенню продовольчого достатку в Україні.

Список використаних джерел

1. Закон СССР „Основы законодательства Союза ССР и союзных республик об аренде” (23.11.1989 р. N 810-1) (http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_1029/).
2. Закон України „Про економічну самостійність України” (3.08.1990 р. № 142-XII) (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/142-12>).
3. „Концепція переходу України до ринкової економіки”, прийнята Верховною Радою України 01.11.1990 р. (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90>).
4. Земельні відносини на селі / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Сільські вісті. – 12 жовт. 1990. – №235.
5. Постанова Верховної Ради України “Про земельну реформу” (18.12.1990 р. № 563-XII) (<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/563-12>).
6. Земельний кодекс України (18.12.1990 р. № 561-XII) (<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561-12>).
7. Закон України „Про підприємництво” (7.02.1991 р. № 698-XII) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/698-12>).
8. Закон України „Про підприємства в Україні” (27.03.1991 р. № 887-XII) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/887-12>).
9. Закон України „Про господарські товариства” (27.09.1991 р. №1576-XII) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>).
10. Закон України “Про селянське (фермерське) господарство” (20.12.1991 р. № 2009-XII) (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12>).
11. Закон України “Про форми власності на землю” (30.01.1992 р. № 2073-XII) (<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2073-12>).
12. Земля для фермера / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Сільські вісті. – 6 берез. 1992. – №8.
13. Земельний кодекс України (13.03.1992 р. №2196-XII) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2196-12>).
14. Закон України „Про приватизацію майна державних підприємств” (4.03.1992 р. № 2163-XII) (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-12>).

15. Закон України „Про оренду майна державних підприємств та організацій” (10.04.1992 р. № 2270-XII) (<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2270-12>).
16. Декрет Кабінету Міністрів України “Про приватизацію земельних ділянок” (26.12.1992 р. № 15-92) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/15-92>).
17. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств : у 2-х т. / за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка. – К., 1993. – 484 с.
18. Власність у сільському господарстві; за ред. В.В. Юрчишина і П.Т. Саблука. – К., 1993. – 352 с.
19. Розвиток форм господарювання : моногр.; за ред. П.Т. Саблука і В.Я. Месель-Веселяка. – К., 1993. – 376 с.
20. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” (10.11.1994 р. № 666/94) (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/666/94>).
21. Указ Президента України „Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” (8.08.1995 р. № 720/95) (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95>).
22. Методологічні і методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 1995. – № 2. – С. 11-16.
23. Методологічні і методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь: Наук. вид. / [В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров]; за ред. Месель-Веселяка В. Я., Федорова М. М. – К. : ІАЕ, 1995. – 6 с.
24. Постанова Кабінету Міністрів України „Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів” від 23 берез. 1995 року №213 // Зібрання постанов Уряду України. – 1995. – № 6. – С. 151.
25. Методика грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів // Уряд. кур’єр від 04.04.1995, №50.
26. Методологічні принципи і методика грошової оцінки сільськогосподарських земель / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Сучасна аграрна політика ; за ред. П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина. – К. : ІАЕ, 1996. – Розд. 8 : Земельні відносини, гл. 8.4. – С. 236–243.
27. Форми господарювання і земельних відносин в сільськогосподарському виробництві України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 1996. – № 12 – С. 12-19.
28. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств. – К.: ІАЕ, 1997. – 648 с.
29. Указ Президента України “Про оренду землі” (23.04. 1997 р. № 367/97) (<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/367/97>).
30. Закон України “Про оренду землі” (6.10.1998 р. № 161-XIV) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/161-14>).
31. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях та відповідях). – К.: ІАЕ, 1999. – 532 с.
32. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (3.12.1999 р.) ([http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ №1529/99](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/№1529/99)).
33. Земельний кодекс України (25.10.2001 р. №2768-3) (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-3>).
34. Порядок грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Нормативно-правові акти з питань земельних відносин [А.С. Даниленко, В.В. Жмуцький, Ю.Д. Білик та ін.]. – К.: Урожай, 2003. – 412 с.
35. Закон України “Про особисте селянське господарство” (15.05. 2003 р. № 742-IV) (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/742-15>).
36. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко та ін.; за ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
37. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34-41.
38. Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію // Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві (теорія, методологія, практика): у 2-х т. ; за ред. П. Т. Саблука, Ю. Ф. Мельника, М. В. Зубця, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – 698 с.
39. Концептуальні напрями стратегії розвитку агропромислового комплексу та сільських територій України на період до 2020 року / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Я. Дем’яненко [та ін.]; УААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – 48 с.
40. Трансформації земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4-18.
41. Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 3-10.
42. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) : моногр. / [Присяжнюк М.В., Зубець М.В., Саблук П.Т., Месель-Веселяк В.Я., Федоров М.М., Грищенко О.Ю. та ін.] ; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 1008 с.
43. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві / В. Я. Месель-Веселяк // Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період : матер. Десятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 10–11 квіт. 2008 р. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – С. 58–66.
44. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 7–14.
43. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–14.

45. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві : доп. на Дванадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 25–26 лют. 2010 р. / В. Я. Месель-Веселяк. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2010. – 57 с.
46. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року : проект / С. І. Мельник, А. Ф. Скорченко, О. І. Париляк [та ін.] ; М-во аграр. політики України, НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К. : ННЦ «ІАЕ», 2010. – 66 с.
47. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві : (виклад доп. на Дванадцятих річних зборах Всеукр. конгресу економістів-аграрників, Київ, 25–26 лют. 2010 р.) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 3–18.
48. Про вдосконалення міжгалузевих економічних відносин в економіці / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 8–16.
49. Реформування аграрного сектора України (здобутки, проблеми, вирішення) / В. Я. Месель-Веселяк // Вісн. екон. науки. – 2010. – № 2 (18). – С. 205–212.
50. Месель-Веселяк В.Я. Ціновий механізм забезпечення зростання виробництва зерна в Україні (удосконалення науково-методичних підходів) / В.Я. Месель-Веселяк, О.Ю. Грищенко // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 48–52.
51. Саблук П.Т. Ціновий фактор у розвитку сільськогосподарського виробництва / П.Т. Саблук, Месель-Веселяк В.Я. // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 3–9.
52. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України : (проект) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Я. Дем'яненко [та ін.] // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 3–6.
53. Реформування і трансформаційні зміни в аграрному секторі економіки України / В. Я. Месель-Веселяк // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері : матер. міжрегіон. зборів учасників Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, Луганськ, 30 берез. 2011 р. – Луганськ : Янтар, 2011. – С. 14–34.
54. Інституціональні засади трансформації земельних відносин в аграрній сфері / М.М. Федоров // Інституціональні засади трансформації земельних відносин в аграрній сфері: матер. міжрегіон. зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 30 берез. 2011 р. у м. Луганську. – Луганськ : «Янтар», 2011. – С. 55–67.
55. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, М. Й. Малік [та ін.] ; НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки»; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 180 с.
56. Забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Наук. вісн. Луган. нац. аграр. ун-ту. Сер. «Екон. науки». – Луганськ, 2012. – № 35.
57. Доопрацьований проект Закону України “Про обіг земель сільськогосподарського призначення” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/zakonotvorcha-diialnist/569.html/>, 12.05.2014 р.
58. Nikolai Fedorov. Some Problems of the Land Reform in Ukraine // The New Role of the State in the Development of Agriculture in Central and East European Countries: Report on the results of a conference held in Sofia from the 4th to the 9th June 1993 / N. Fedorov. – Sofia, 1993. – S. 113–114.

Стаття надійшла до редакції 21.05.2014 р.

*

УДК 330.341.42:338.431

П.І. ГАЙДУЦЬКИЙ, доктор економічних наук,
професор, академік НААН, заслужений діяч науки
і техніки України,
директор Інституту стратегічних оцінок

Структурні перекося і ризики кризи в АПК

Постановка проблеми. Остання економічна криза стала наслідком серйозних структур-

них диспропорцій у параметрах застосування різних фінансових механізмів та інструментів. Аналіз економічних криз за останні 100 років (а їх було близько двохсот – малих і

© П.І. Гайдуцький, 2014